

Streef naar een harmonieuze en duurzame samenleving

En de morele verantwoordelijkheid van de burger

Visiedocument Duurzaamheid
Concept, juli 2009

Voorwoord

Dit document schetst een visie op duurzaamheid vanuit het perspectief van de burger. Het dient als de aanzet voor verdere discussie over concrete standpunten binnen de Permanente Programmacommissie.

Dit document bouwt voort op het essay 'Vertrouw op de Eigen Kracht van Mensen' (PPC/Kenniscentrum 2009). D66 vertrouwt op de eigen kracht van mensen en de creatieve oplossingen die mensen zelf onderling kunnen bedenken.

Kenniscentrum D66, 2009

Inleiding

‘Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder daarmee voor toekomstige generaties de mogelijkheden in gevaar te brengen om in hun behoeften te voorzien’, zo luidt de alom geaccepteerde definitie van duurzaamheid uit het Brundtland-rapport (1972). Een duurzame en harmonieuze samenleving is het doel¹, duurzame ontwikkeling de weg er naar toe.

Duurzame ontwikkeling is een ruim begrip. Het betekent dat de mens geen roofbouw pleegt op het milieu en de natuurlijke hulpbronnen; dat armoede en honger worden aangepakt, en dat bewoners van ontwikkelingslanden toegang hebben tot schoon drinkwater. Maar duurzame ontwikkeling heeft ook gevolgen voor de levenssituatie dichterbij huis. Het omvat ook een leefbare en veilige buurt om in te wonen, gezonde voeding en bijvoorbeeld de aanpak van files en de overstap naar een meer duurzame landbouw en energievoorziening. De laatste jaren is er met name aandacht geweest voor grote ecologische problemen (aantasting ozonlaag en klimaatverandering), maar duurzaamheid omvat dus meer; het gaat om de continueerbaarheid van de ‘kwaliteit van leven’, ecologisch, economisch en sociaal-cultureel².

Alhoewel er overeenstemming lijkt te bestaan dat een duurzame ontwikkeling gewenst is, is het niet altijd duidelijk hoe deze ontwikkeling tot stand kan worden gebracht, wie waarvoor verantwoordelijk is en waarom. Aan de ene kant wordt er veel naar de overheid gekeken; middels wet- en regelgeving en subsidies zou duurzaam handelen kunnen worden afgedwongen en/of gestimuleerd. Aan de andere kant wordt er veel naar bedrijven gekeken; Naast het maken van winst, wordt steeds meer van bedrijven verwacht dat ze Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO). Maar hoe zit het met de mensen zelf? Wat kunnen mensen zelf doen om een duurzame samenleving dichterbij te brengen?

Dit document schetst een visie op duurzame ontwikkeling die de verantwoordelijkheid ervoor bij de mensen zelf legt. Bij ons als mens, burger, consument, werknemer en ondernemer. Niet dat de overheid of het bedrijfsleven niet belangrijk zijn als het gaat om duurzame ontwikkeling, maar het begint met een *morele* verantwoordelijkheid – een morele verplichting - van mensen zelf; een verantwoordelijkheid waarop mensen elkaar zouden moeten en mogen aanspreken. Duurzame ontwikkeling komt niet vanzelf tot stand, maar vergt actief handelen – en soms het bewust nalaten te handelen - van mensen, in samenwerking met

---

¹ Richtingwijzer ‘Streef naar een duurzame en harmonieuze samenleving’, TK-Verkiezingsprogramma 2006.

² Klaas van Egmond (2006). ‘Erasmus, Europa en de duurzame wereld’, Erasmus-lezing 2006.

anderen. Duurzame ontwikkeling, in al haar facetten, komt tot stand door *maatschappelijk verantwoord handelen*.

Maatschappelijk verantwoord handelen: individu

D66 vertrouwt op de eigen kracht van mensen³. De vrijheid van het individu om zijn of haar leven in te richten staat hierbij centraal. Het sociaal-liberalisme betekent naast vrijheid voor het individu (*libertas*), echter ook de verantwoordelijkheid van het individu voor, of verbondenheid met, de samenleving (*societas*). Mensen zijn *zelf* verantwoordelijk voor de samenleving waarin zij in vrijheid leven. In plaats van een individu dat leeft als onderdeel van een collectief, staat D66 voor een mens die leeft als individu met verantwoordelijkheid voor het geheel. We dragen allereerst een individuele verantwoordelijkheid voor de maatschappij; dit resulteert in *maatschappelijk verantwoord handelen*.

Maatschappelijk verantwoord handelen impliceert dat een individu grenzen stelt aan zijn eigen handelen, ten behoeve van anderen of de maatschappij als geheel. Zodra deze grenzen (vrijwillig) worden gesteld spreken we over morele overwegingen, en bewegen we ons op het terrein van de ethiek. Ethiek is een terrein met meerdere facetten. We kennen:

- de *plichtethiek* die handelingen beoordeelt naar de aard van de handelingen zelf;
- de *resultatenethiek* die handelingen beoordeelt naar de resultaten van die handelingen;
- de *deugdenethiek* die handelingen beoordeelt naar de aard van degene die ze verricht.

Plichtethiek, met als belangrijkste grondlegger Immanuel Kant, stelt dat een mens goed handelt wanneer hij moreel juist handelt; dat wil zeggen conform een rationele plicht of norm. Het uitgangspunt is dat men moet handelen zoals men zou willen dat iedereen zou handelen. 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet'. Op basis hiervan kunnen bepaalde universele normen worden bepaald. Dit kunnen bijvoorbeeld normen zijn zoals: geen kinderarbeid, geen slavernij en andere zaken die vervat zijn in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Een voordeel van plichtethiek is dat zij appelleert aan universele normen en daarmee een duidelijk handelingskader biedt. Een nadeel is echter dat de plichtethiek een vrij rigide benadering is die geen rekening houdt met de specifieke context waarin mensen opereren. Enig pragmatisme is zo nu en dan op zijn plaats.

---

³ 'Vertrouw op de eigen kracht van mensen: Sociaal-liberale grensverkenningen' (2009). Permanente Programmacommissie/Kenniscentrum D66.

Resultatenethiek beoordeelt de handelingen louter en alleen naar de consequenties van de handelingen. Zijn de consequenties goed, dan is de handeling goed. Wat goed is wordt over het algemeen gedefinieerd in termen van maximalisatie van waarde en/of geluk. Jeremy Bentham kan worden gezien als de belangrijkste grondlegger van deze theorie die ook zijn weerslag lijkt te vinden in de zogenaamde 'triple P' benadering van duurzaamheid: het maximaliseren van waarde in drie dimensies; *People, Planet, Profit*. Een voordeel van deze benadering is dat zij mensen vraagt om het maken van een belangenafweging. Een nadeel is dat dit beginsel zou kunnen leiden tot het bereiken van juiste resultaten met ongewenste middelen (bv. 'schone' productie door middel van slavenarbeid).

Deugdenethiek vindt haar origine bij Aristoteles die zich vooral richtte op de aard van de mens. De aard van de mens en de consequenties van zijn handelen zijn niet zozeer relevant maar het gaat erom of de mens op zichzelf 'goed' is dat wil zeggen: beschikt over een deugzaam karakter. Het gaat er in dit geval om dat de mens zich bepaalde karaktereigenschappen aanmeet en zich een bepaalde grondhouding eigen maakt die als deugzaam kan worden beschouwd. Bijvoorbeeld voorzichtigheid, gematigdheid, rechtvaardigheid, moed etc. Deugdenethiek kijkt naar de ziel van de mens maar heeft geen concreet antwoord op de vraag hoe een mens zou moeten handelen in specifieke situaties.

Alle drie de stromingen appelleren aan een bepaalde morele intuïtie die niet noodzakelijkerwijs tegenover elkaar hoeven te staan maar, integendeel, elkaar juist kunnen aanvullen. Het individu kan erkennen dat er bepaalde fundamentele normen zijn waaraan hij zich zal houden (plichtethiek). Het zich louter houden aan bepaalde regels en gedragscodes heeft echter op zich weinig waarde wanneer dit in de praktijk zou leiden tot ongewenste consequenties of het uitblijven van concrete verbeteringen (resultatenethiek). Tot slot heeft het nog steeds weinig zin wanneer een mens weliswaar zich aan de regels houdt en bepaalde resultaten boekt maar hij dit eigenlijk alleen doet uit angst voor dwingende wetgeving of reputatieschade. Maatschappelijk verantwoord handelen krijgt pas echt betekenis wanneer een mens *uit zichzelf* de morele keuze maakt om bepaalde dingen wel of niet te doen en daarbij een juiste grondhouding kiest door in al zijn handelen te streven naar een balans tussen de verschillende belangen (deugdenethiek).

Maatschappelijk verantwoord handelen vloeit voort uit een ethische grondhouding van het individu dat verantwoordelijkheid draagt voor de maatschappij waarin hij of zij leeft. Duurzame ontwikkeling is hiermee in eerste instantie een individuele verantwoordelijkheid van de mens.

Maatschappelijk verantwoord handelen: mensen onderling

Voor D66 speelt duurzaamheid zich af op het niveau van mensen én van mensen onderling; dat wat mensen zelf kunnen doen en onderling, vanuit hun gezamenlijke verantwoordelijkheid, kunnen regelen. Deze gezamenlijke verantwoordelijkheid ligt al in het begrip duurzaamheid besloten. In essentie staat dat voor 'duur' in de vorm van waardehandhaving in de tijd en 'zaam' in de zin van samen. Samen de waarde handhaven in de tijd. Wat die waarde is (met andere woorden, wat duurzame ontwikkeling is), is iets dat we gezamenlijk bepalen, door dialoog tussen gelijkwaardige mensen in het publieke domein. Zoals Aristoteles al zei beschaaft de mens zich door in het publiek te treden. Daar ontmoet hij zijn medemens en worden zijn opvattingen en zijn handelen 'beschaafd' door de ontmoeting met anderen.

Politieke verenigingen (onder meer partijen) spelen een belangrijke rol in een dergelijke publieke dialoog over duurzame ontwikkeling. Dialoog kan leiden tot een overlappende consensus (Rawls) – hetgeen waarover we het eens zijn – dat bepaalt welk gedrag of welke handelingen duurzaam zijn. Elk individu is hier in principe op aanspreekbaar en moet over zijn of haar handeling verantwoording afleggen aan medeburgers in elke rol waarin zijn handelen zich afspeelt.

Maatschappelijk verantwoord handelen: politiek

De focus op maatschappelijk verantwoord handelen vanuit een ethische grondhouding van de individuele mens betekent niet dat de overheid, als hoeder van het algemene belang, geen rol speelt bij duurzame ontwikkeling. Individuen zullen niet altijd en vanzelfsprekend maatschappelijk verantwoord handelen, zelfs niet als ze daar door hun medemens op worden aangesproken. Die ethische grondhouding is niet meer zo vanzelfsprekend als vroeger toen zij in collectiviteit werd verordonneerd. De vergaande individualisering en fragmentatie van de samenleving leiden ertoe dat een ieder eigen afwegingen maakt over wat goed en kwaad is.

Duurzame ontwikkeling vereist daarom ook inspanning door de overheid. Immers, de overheid verricht die maatschappelijk belangrijke taken die niet via andere arrangementen kunnen worden geregeld, bijvoorbeeld vanwege een gebrek aan democratische controle, vanwege een dreigend monopolie voor een private partij of omdat het vraagstuk de belangen van individuen overstijgt. De overheid stelt ambitieniveaus, schept kaders, faciliteert en stimuleert, of handhaaft gewenst gedrag via wet- en regelgeving.

Als het gaat om duurzame ontwikkeling wordt er echter te vaak *alleen* naar de overheid gekeken. Collectieve regelingen (van overheidswege) *alleen* hebben tot nu toe onvoldoende opgeleverd. Volgens D66 ontbreekt de verbinding met de individuele mens. Duurzame ontwikkeling voortkomend uit de ethische grondhouding van individuen (maatschappelijk verantwoord handelen) is volgens ons oneindig veel krachtiger dan die opgelegd vanuit wet- en regelgeving. Maatschappelijk verantwoord handelen is per definitie gebaseerd op vrijwilligheid.

Duurzame ontwikkeling een bewustwordingsproces van de lange adem, waarbij onderwijs, kennis, informatie en dialoog van groot belang zijn. Hierbij speelt de overheid een organiserende rol. Hier ligt ook een verantwoordelijkheid voor 'de politiek' en politici in het bijzonder; zij moeten het voortouw nemen in maatschappelijk verantwoord handelen (moreel en politiek leiderschap) en richting geven aan de inhoud van het onderwijs, en de dialoog in het publieke domein. Immers daar waar de overheid zich doorgaans beperkt tot wat haalbaar is, begeeft de politiek zich op het terrein van wat wenselijk is.

De focus op de verantwoordelijkheid van mensen zelf (en onderling) impliceert dat al die vraagstukken die onze duurzame samenleving beïnvloeden niet aan de politieke besluitvorming (aan het politieke domein) kunnen worden onttrokken; de mogelijkheid moet blijven bestaan dat mensen onderling gezamenlijk beslissen – via onder meer politieke verenigingen of NGO's - wat er moet gebeuren (dus geen verkoop van energiebedrijven zonder politiek debat; privatisering energievoorziening is onwenselijk).

Afsluiting

In dit essay wordt duurzame ontwikkeling opgevat als maatschappelijk verantwoord handelen; de burger *zelf* draagt een actieve verantwoordelijkheid in het streven naar een harmonieuze en duurzame samenleving. Maatschappelijk verantwoord handelen komt voort uit een ethische grondhouding van een individu, dat samen met anderen bepaalt wat verantwoord (of duurzaam) is. Dit vereist wel dat de vraagzijde in het duurzaamheidsdebat wordt versterkt. Burgers moeten zelf in staat worden gesteld om een eigen morele afweging te maken als het gaat om duurzaam handelen.

Verantwoording

Dit visiedocument over burgerlijke duurzaamheid is tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het Kenniscentrum D66.

Redactie

Ad van Vugt, Algemeen Coördinator Permanente Programmacommissie (PPC).

Ondersteuning

Corina Hendriks, Kenniscentrum D66

Dit document is mede gevoed door de discussie rondom de Congresresolutie 'Naar een duurzame energievoorziening' (aangenomen door het 88ste D66-congres van 8 november 2008) en de Opzoomerbijeenkomst 'Energie, afval en Milieu' gehouden op 3 oktober 2008.

© Kenniscentrum D66